

Suomessa
Hyvät väestösuhteet

AINEKSIA HYVIEN VÄESTÖSUHTEIDEN HANKKEIDEN MALLINTAMISEEN

Elina Ekholm & Kati Tuokkola

Sisällys

1. Taustaa	3
2. Arvioinnin näkökulma ja aineisto	4
3. Tapauskuvia.....	5
Lähiyhteisöissä rakennetaan turvallisuuden tunnetta	5
Nuoret sitoutetaan mediatempauksen avulla.....	7
Taide tukee itseilmaisua ja osallisuutta.....	7
Liikunta tuo ihmisiä yhteen	9
Yhteiset tapaamispaikat lisäävät vuorovaikutuksen mahdollisuuksia	10
Vuoropuhelun laatua edistetään sosiaalisessa mediassa	11
Voimaantuminen luo edellytyksiä kohtaamiselle	11
4. Askelmerkkejä hyvien väestösuhteiden kehittämiseen	13
Koulutuksesta ideoita ja verkostoja	13
Ankkuroituminen lähiympäristöön.....	14
Paikallinen verkostoituminen	15
Pois maahanmuuttajaerityisyydestä	15
Vahvistamisen kautta osallisuutta.....	15
Mahdollistajia, sujuvoittajia ja sovittelijoita.....	16
Aitoa dialogia avoimin mielin	16
Konfliktin kautta sovintoon	17
Askelmerkkien käytäntöön vieminen	17
5 Johtopäätöksiä ja kehittämissuosituksia	18

1. Taustaa

TRUST – Hyvät väestösuhteet Suomessa on hanke, joka pyrkii edistämään eri väestöryhmiin kuuluvien ihmisten yhteiseloja ja keskinäistä luottamusta paikallisella ja valtakunnallisella tasolla. Hanke on kolmivuotinen (2016 - 2018), ja toteutuksesta vastaa oikeusministeriön demokratia- kieli- ja perusoikeusasioidenyksikkö yhteistyössä työ- ja elinkeinoministeriön sekä etnisten suhteiden neuvottelukunnan (ETNO), eri järjestöjen ja maahanmuuttoviraston kanssa.

Hankkeen tavoitteena on

- kehittää toimintamalleja hyvien väestösuhteiden edistämiseksi alueellisella ja paikallisella tasolla;
- lisätä tietoisuutta yhdenvertaisuudesta ja laajemmin perus- ja ihmisoikeuksista viranomaisten ja turvapaikanhakijoiden keskuudessa;
- tunnistaa varhaisessa vaiheessa väestöryhmien välisten jännitteiden kehittymistä ja
- ennalta ehkäistä konflikteja ja parantaa väestösuhteita.

TRUST-hanketta toteutetaan seitsemällä pilottipaikkakunnalla, jotka ovat Forssa, Huittinen, Lieksa, Nurmijärvi, Oulu, Tampere ja Tornio.

Hanke on vuosina 2016 - 2017

- järjestänyt pilottikoulutuksia vastaanottokeskuksissa toimiville työntekijöille, vapaaehtoisille ja turvapaikanhakijoille ja muille sidosryhmille
- tukenut paikallisia pienhankkeita
- tuottanut julkaisun *Vastaanottokeskukset ja hyvien väestösuhteiden kehittäminen - TRUST-hankkeen ensimmäisen vaiheen tuloksia ja havaintoja*
- teettänyt selvityksen *Miten meillä menee? Kartoitus väestösuhteiden tilasta Suomessa painopisteenä vastaanottokeskuspaikkakunnat*
- järjestänyt sparrauspäivän maahanmuuttajien kanssa työskenteleville toimijoille ja
- levittänyt tietoa hyvistä väestösuhteista eri seminaareissa ja tapaamisissa.

Tämän selvityksen tavoitteena on tukea Trust-hanketta mallintamaan toimintoja, joilla ennaltaehkäistään konfliktien kärjistymistä sekä edistetään ja ylläpidetään hyviä väestösuhteita. Kyseessä ei siis ole perinteinen jälkikäteisarviointi, vaan väliarviointi, jonka avulla kerätään materiaalia hankkeen hyviä väestösuhteita käsittelevää opasta varten sekä esitetään suosituksia hankkeen viimeisen vuoden toimintojen suuntaamiseksi. Työssä hyödynnetään hyvien väestösuhteiden viitekehystä, jonka osa-alueina ovat asenteet, turvallisuus, vuorovaikutus ja osallistuminen.

Lämpimät kiitokset seuraaville henkilöille, joita olemme saaneet haastatella tätä arviointia varten: Miriam Attias, sovittelutyön päällikkö, Naapuruussovittelun keskus; Milla Elo, maahanmuuttokoordinaattori, Forssan seudun hyvinvointikuntayhtymä; Elina Lipasti, museolehtori, Helsingin taidemuseo; Kristiina Ljokkoi, yhteisötaiteilija, Helsingin taidemuseo; Tarja Mankkinen, kehittämisspällikkö, sisäministeriö; Pia Rinne, kansainvälisyyskasvatuksen kouluttaja, Suomen lähetysseura; Olli Salo, osaston hallituksen puheenjohtaja, SPR:n Forssan osasto; Jukka Tukia, yksikönjohtaja, Miesten Kansalaistalo Mattila, Setlementti Tampere; Tony Tähtinen,

liikuntakoordinaattori, Kirkkonummen kansalaisopisto; Mikko Uutela, projektikoordinaattori, Suomen Diakoniaopisto ja Mikko Väisänen, toiminnanjohtaja, Pirkanmaan Seta. Suuret kiitokset myös kaikille sähköiseen kyselyyn vastanneille ja 23.8.2017 Sparrauspäivään osallistuneille.

Tämä raportti etenee siten, että ensin esittelemme arviointiselvityksen lähtökohdat ja aineiston. Tämän jälkeen esittelemme muutamia hyviin väestösuhteisiin liittyviä tapauskuvauksia. Seuraavaksi tuomme esiin sekä tapauskuvausten että muun aineiston pohjalta eri näkökohtia koskien hyvien väestösuhteiden edistämistä ja pohdimme mitkä tekijät ovat parhaiten tukeneet tätä työtä. Lopussa esitämme joitakin kehittämissuosituksia hankkeen jatkotyölle.

Trust-hankkeen edeltäjä, sisäministeriön koordinoima Good Relations hanke (2012 - 2014) laati oppaan hyvien suhteiden edistämisestä ja muukalaisvihan torjumisesta¹. Tässä käsillä olevassa selvityksessä on hyödynnetty kyseistä opasta, mutta on pyritty menemään astetta konkreettisemmalle tasolle tarkastelemaan, mitä ruohonjuuritasolla tapahtuu ja miten eri toiminnoilla voidaan edistää hyviä väestösuhteita.

2. Arvioinnin näkökulma ja aineisto

Tässä selvityksessä pohditaan sitä, miten toisaalta luodaan aitoja, ennakkoluuloja vähentäviä kohtaamisia ihmisten välille ja toisaalta, miten toimitaan tilanteissa, joissa väestösuhteet ovat kärjistyneet. Lisäksi kartoitetaan sitä, voiko näitä hyviä käytäntöjä mallintaa ja löytää niistä joitakin onnistumisten askelmerkkejä, joiden tunnistaminen hyödyttää tulevaa toimintaa. Pelkistetyimmillään mallintaminen on kuvaus jostakin prosessista tai toimintaketjusta, jonka lopputuloksena on tavoiteltu asia tai asioidentila. Yhteiskunnallisessa toiminnassa mallintamisella tehdään näkyväksi jonkin toiminnan eri osa-alueet: miksi jotakin toimintaa tehdään, kuka sitä toteuttaa, keitä varten sitä toteutetaan, millaiseksi se halutaan kehittää, mitkä arvot ohjaavat toteutusta sekä millaiset resurssit ja yhteistyösuhteet siihen tarvitaan. Mallintamisen voidaankin ajatella olevan tuotteistamista tai asian täsmällistä kuvaamista. Trust-hankkeen yhteydessä voitaisiin puhua toiminnan jäsentämisestä: mitä hyvien väestösuhteiden edistäminen konkreettisesti on ja mitä voi tehdä paikallisella tasolla, jotta hyviin tavoitteisiin todella päästäisiin. Inhimillistä toimintaa ei ole aina helppo mallintaa, koska väliin tulevia tekijöitä on niin paljon. On kuitenkin mahdollista tunnistaa joitakin hyvien hankkeiden avain-tappeja ja tapoja ratkaista hankalia tai vaikeita asioita.

Arvioinnin **aineisto** koostuu seuraavasti:

- sähköinen kysely koulutuksiin osallistuneille vapaaehtoisille
- Trust-hankkeen toteuttaman sparraustyöpajan aineisto
- syventävät haastattelut
- hankkeen tuottamat julkaisut.

Elokuussa 2017 lähetettiin **sähköinen kysely** hankkeen järjestämiin koulutuksiin osallistuneille vapaaehtoisille. Koulutukset järjestettiin hankkeen pilottipaikkakunnilla (Forssa, Huittinen, Lieksa, Nurmijärvi, Oulu, Tampere ja Tornio) vastaanottokeskuksissa keväällä 2016. Koulutuksissa käsiteltiin yhdenvertaisuutta, perusoikeuksia, vuorovaikutusta ja syrjimättömyyttä.

Kysely lähetettiin 56:lle koulutukseen osallistuneelle, joista 11 vastasi siihen. Vastausprosentiksi tuli 20 % eli viidennes kaikista koulutukseen osallistuneista vastasi kyselyyn. Vastauksia saatiin Huittisia lukuun ottamatta

---

¹ Kuka muu muka?! Opas hyvien suhteiden edistämiseen ja muukalaisvihan torjumiseen. Sisäministeriö 2014.

kaikilta koulutuspaikkakunnilta. Vastausprosentti olisi todennäköisesti ollut suurempi jos kysely olisi tehty heti koulutuksen päätyttyä. Toisaalta kyselyn avulla haluttiin kartoittaa koulutuksen pitkäkestoisia vaikutuksia: miten koulutus on vaikuttanut käytännön työhön.

Sparrauspäivä (23.8.2017) tarjosi paikallistason toimijoille mahdollisuuden kehittää yhdessä omaa toimintaansa. Hankkeen toteuttamaan pajaan osallistui yli 60 henkilöä ympäri Suomea. Pääosa heistä työskenteli järjestöissä tai toimi vapaaehtoisina. Osallistujista 45 henkilöä täytti päivän aikana kaksisivuisen työkirjan, jossa kertoivat hankkeistaan, niiden onnistumisista ja haasteista sekä näkemyksistään hyvien väestösuhteiden edistämiseksi. Työryhmätyöskentely ja osallistujien päivän aikana työstämät työkirjaset tarjosivat runsaasti materiaalia paikallistason hankkeista.

Haastattelujen avulla haluttiin saada kyselyn tulosten ja sparrauspäivän materiaalin lisäksi syvällisempää käsitystä siitä, millaista toimintaa on paikallistasolla toteutettu sekä mitkä tekijät ovat edesauttaneet toiminnan onnistumista. Jotta mallintamiselle saataisiin laajempaa pohjaa, niin haastatteluihin valittiin myös muitakin kuin Trustin rahoittamia hankkeita. Hyviä väestösuhteita voidaan edistää hyvin monenlaisin keinoin ja tätä kirjoa yritettiin tuoda esiin haastateltavia valittaessa. Haastatteluista osa tehtiin puhelimitse ja osa kasvotusten. Haastatteluja tehtiin yhteensä 11.

Tekstissä esiintyvät lainaukset ovat peräisin joko haastatteluista, sähköisestä kyselystä tai sparrauspäivän aineistosta.

3. Tapauskuvauksia

Kuvaamme tässä luvussa lyhyesti joitakin toimintoja ja hankkeita, joilla edistetään hyvien väestösuhteiden muodostumista kantasuomalaisen ja maahanmuuttajien välille. Kaikki tässä esitetyt toiminnot juontavat Trust-hankkeen toteuttaman sparrauspäivän aineistoihin tai ovat nousseet keskusteluista sparrauspäivään osallistuneiden ihmisten kanssa. Esittämämme tapauskuvaukset valaisevat vain pientä osaa sitä kirjoa, millä tavalla hyviä väestösuhteita voi edistää. Toivottavasti nämä kuitenkin toimivat inspiraation lähteenä, kun uusia hankkeita suunnitellaan.

Lähiyhteisöissä rakennetaan turvallisuuden tunnetta

Restoratiivisessa sovittelussa rikokset, rikkomukset ja rikkeet katsotaan loukkauksiksi ihmisten välisiä suhteita, ei vain lakeja ja normeja kohtaan. Sovittelun ydinajatus on, että asianosaiset ovat itse konfliktinsa parhaita asiantuntijoita. Suomessa toteutettava naapurisuussovittelu pohjautuu anglosaksisissa maissa käytettävään community mediation -konfliktinratkaisumalliin, jossa ongelmaa ei lähdetä ratkaisemaan etsimällä syitä ja syyllisiä, vaan korjaamalla ihmisten välisiä suhteita, luomalla vuoropuhelun ja sopimisen mahdollisuuksia sekä syventämällä yhteistä ymmärrystä².

Paikallistasolla väestösuhteet voivat kärjistyä hyvin nopeasti

Eräessä kunnassa alkoi ilmetä levottomuuksia pian sen jälkeen, kun asukkaille oli kantautunut tieto pakolaisten muuttamisesta paikkakunnalle. Mielialeilmasto muuttui nopeasti hyvin negatiiviseksi. Ihmiset ottivat yhteyttä viranomaisiin ja kokivat pelkoa, uskaltaako kunnassa enää asua. Hyvin voimakkaitakin keinoja suunniteltiin oman tilan turvaamiseksi. Yksi asukas suunnitteli pihansa rajaamista jyrkällä aidalla, toinen harkitsi hankkivansa vihaiset koirat, jotka puolustavat omaa reviiriä. Kolmas oli hyvin halukas tietämään päivän, jolloin pakolaisia tulee paikkakunnalle, jotta hän voi varoittaa mahdollisimman monia tuttaviaan. Eräs vanhempi

---

² Naapurisuussovittelun käsikirja (2017) Helsinki: Suomen Pakolaisapu, Naapurisuussovittelun keskus

rouva pelkäsi aidosti kissansa puolesta, koska kissa liikkui vapaana ulkona. Hän pelkäsi mitä tapahtuu, jos kissa päätyy eri kulttuuritaustan omaavien maahanmuuttajien ovelle. Pelkotilat olivat hyvin voimakkaita, ja äärimmäisyydessään kuitenkin ilmensivät ihmisten aitoa huolta uutta tilannetta kohtaan. Pelkotilojen todellisuutta kuvaa myös asukkaiden huoli siitä, että he itse joutuvat epähuomiossa kantasuomalaisten tekemien rasististen hyökkäysten kohteeksi. Asukkaat pohtivat keinoa, miten voivat suojautua näitä vastaan.

Kunnassa lähdettiin ratkomaan tilannetta nopeasti, ja toimenpiteisiin ryhdyttiin ennen pakolaisten tuloa. Mukaan otettiin Naapurussovittelukeskuksen asiantuntijat. Tavoitteena oli pitää avoin keskustelutilaisuus, jossa jokainen saisi äänensä kuuluville sen sijaan, että negatiiviset puheet lietsoisivat lisää pelkoja, epätietoisuutta ja sitä kautta vastustusta maahanmuuttajia kohtaan. Kunta järjesti tilaisuuden, johon kutsuttiin mukaan myös taloyhtiö, jonne pakolaisia oli muuttamassa sekä alueen asukkaita ja kiinteistöhuollon edustajia.

Kolmas osapuoli ”ottaa kuran vastaan”

Avoin keskustelutilaisuus oli yksi selkeä askel pois negatiivisuuden kierteestä. Ihmisiä kuunneltiin ja heidät otettiin vakavasti, vaikkakin heidän pelkonsa kuulostivat ylimitoitetuilta. Kuntalaisten tuntemukset kumpusivat kuitenkin paljolti tietämättömyydestä. Alueen asukkaiden kanssa käytiin keskusteluja ja heille kerrottiin taustatietoja muuttajista. Heille muun muassa kerrottiin millaisista oloista ihmiset tulevat, ja että he eivät ole voineet itse vaikuttaa mihin tulevat. Keskusteluissa käytiin läpi myös sitä, että pakolaiset tulevat Suomeen pakoon todellista hätää.

Kunnan viranomaiset toimivat yhteistyössä naapurussovittelijan kanssa. Naapurussovittelija oli keskustelutilaisuuden jälkeen kaikkien asukkaiden kanssa henkilökohtaisessa kontaktissa. Tämä voi tapahtua esimerkiksi ovikellokierroksen avulla, jossa käydään tapaamassa kaikkia talon asukkaita. Lisäksi yksi tärkeä ja konkreettinen toimenpide keskustelutilaisuuden jälkeen oli sopimuksen tekeminen asukkaiden kanssa siitä, että muuttajien annetaan rauhassa tulla, ja reagoidaan vasta, jos jotakin ongelmaa tulee. Asukkaille kerrottiin mihin he voivat ottaa tarvittaessa yhteyttä näissä tilanteissa. Sopimukseen sitoutumista helpotti se, että asukkaisiin oltiin henkilökohtaisesti yhteydessä. Kun pakolaiset muuttivat kuntaan, niin vapaaehtoinen henkilö kävi lisäksi kaikkien muuttaneiden kanssa esittäytymässä naapurustossa.

Alueen asukkaiden kuulemiset ja kolmannen osapuolen väliintulo olivat ratkaisevia tekijöitä sille, että lopulta pakolaisten tulo kuntaan sujui hyvin. Kokemuksena oli, että ihmisten ajatuksia ei voida muuttaa väkisin. Etenkään ennakkoluuloja ja pelkoja ei saada sillä pois, että niitä väheksytään. Vaikka vihapuhetta ei hyväksyttäkään, niin pelkoihin pohjaavat, jopa epäasialliset, viestit voidaan ottaa vastaan.

Oleellista hyvin kärjistyneessä tilanteessa on määritellä kolmas osapuoli, joka toimii konfliktitilanteen välissä. Tämä sovittelijana toimiva taho luo hyvät ja luottamukselliset suhteet molempiin osapuoliin. Puolueettona ja neutraalina pysyminen on tärkeää, jotta luottamus syntyy molempiin tahoihin. Tämä vaatii asiantuntemusta sovittelumenetelmistä ja konfliktinratkaisusta.

Kaupungin johdon nopea reagointi tuotti tulosta

Forssassa on saatu hyviä kokemuksia yhteisösovittelusta, jolla on vastattu kaupungissa ilmenneisiin konfliktiteihin paikallisten nuorten ja vastaanottokeskuksen asukkaiden välillä. Nopeasti muodostuneeseen konfliktitilanteeseen haluttiin reagoida välittömästi, ratkaisukeskeisesti ja vuorovaikutuksella kaikkien osapuolien kanssa. Ei haluttu lähteä etsimään syyllisiä, vaan pyrkimyksenä oli saada eri osapuolten näkökannat esiin, jotta he ymmärtäisivät toistensa näkökulmia tapahtumiin sekä lopulta keskustelisivat saman pöydän ääressä. Pyrkimyksenä oli luoda sellainen ilmapiiri kaupunkiin, jossa jokainen voi elää turvallisesti omana itsenään.

Kaupunkiin perustettiin monialainen verkostotiimi, jonka avulla tieto kulki eri toimijoiden välillä. Tiimi koontui kriisivaiheessa useasti pohtimaan, miten tilanteessa edetään. Tiimissä oli mukana laajasti eri toimijoita, kuten kaupungin ylin johto, koulujen edustus, sosiaalityö, nuorisotoimi, poliitikoita, vastaanottokeskus, poliisi ja kaupungin viestintä.

Nuoret sitoutetaan mediatempauksen avulla

Forssan kaupunki on myös rahoittanut mediatempausta nuorille äkillisen konfliktitilanteen johdosta. Tempaus oli onnistunut, sillä se toimi hyvänä interventiona tulehtuneeseen tilanteeseen ja herätti paljon ideoita nuorten keskuudessa. Mediakampanjan kautta nuoret toivat esiin näkemyksiään siitä, mistä rauha Forssassa rakentuu. Hanke oli nimeltään ”May The Forssa Be With You” ja sen toteutti Gutsy Media. Kaupungin koko 15-vuotiaiden ikäluokka, kaikki yhdeksäsluokkalaiset, otettiin hankkeeseen mukaan. Tarkoituksena oli tehdä yhdessä videopuheenvuoroja rauhasta ja ystävydestä. Koska kaupungissa tilanne oli kriisiytynyt ja vihapuhetta levitetty sosiaalisen median välityksellä, haluttiin vastapainoksi käyttää sosiaalista mediaa hyvän tekemiseen.

Mediatempaukseen sisältyi ennakkotehtäviä, jotka virittivät oppilaita ja opettajia tunnelmaan. Kaikki 180 hankkeeseen osallistuvaa oppilasta jaettiin 9 hengen pienryhmiin, jotka tekivät omat videonsa. Hankkeeseen saatiin mukaan myös eturivin julkisuuden henkilöitä esittämään omat kannustuspuheenvuoronsa. Hanke sai hyvin julkisuutta, nuoria oli puhumassa asiasta muun muassa televisiossa.

Videoista järjestetty ensi-ilta oli syvälinen kokemus nuorille. Toteutuksesta vastaavien henkilöiden mukaan jatkossa vastaavaan tilaisuuteen voisi kutsua muitakin kaupunkilaisia, jotta hyvä kokemus välittyisi myös laajemmalle ihmisjoukkoille. Videot jaettiin niiden valmistuttua suurelle yleisölle netissä, sosiaalisessa mediassa ja uutismediassa. Hankkeen toteuttajien mukaan mallia voi erityisesti käyttää interventiona erilaisiin konfliktitilanteisiin. Toimintatapa on siten levitettävissä laajemminkin.

Gutsy Go -tiimi voitti syksyllä 2017 pääpalkinnon Vuosisadan rakentajat -haastekilpailussa, joka etsi ratkaisuja nuorten hyvinvoinnin parantamiseksi. Kilpailu oli 44 suomalaisen säätiön rahoittama ja se toteutettiin Suomen 100-vuotisjuhlan kunniaksi. Gutsy Go voitti kilpailun idealla tapahtumaviikosta, jonka aikana nuoret keksivät ratkaisuja paikkakuntansa ja yhteisönsä parantamiseksi.

Metodia voisi Gutsy tiimin mukaan laajentaa siten, että nuoret innovoisivat ja toteuttaisivat rauhantekoja, jotka he sitten itse kuvaisivat. Tämän tyyppisellä toiminnalla voidaan saada nuoret ylpeiksi omasta asuinalueestaan ja kaupungistaan.

Taide tukee itseilmaisua ja osallisuutta

Taide koskettaa jokaista ihmistä yksilöllisellä tavalla. Taide on visuaalinen kieli, jonka avulla voi kertoa elämästään, haaveistaan, omasta kotimaastaan tai muista itselleen merkittävistä asioista. Taiteen äärellä ihmiset ovat kokonaisvaltaisesti läsnä. Itseilmaisun ja visuaalisen kulttuurin opetteluun yhteydessä opitaan hyvin monitasoisia asioita: motoristen kuvantekemiseen liittyvien taitojen ja kolmiulotteisen hahmottamisen ohessa voidaan keskustella sekä arkisista että myös raskaiksi koetuista asioista. Taiteen piirissä oleminen voi tarjota myös hengähdyspaikan vaikeassa elämänvaiheessa.

Viisitoista suomalaista museota Kemiöstä Kuhmoon ja Tornioon tarjosivat vapaa-ajan toimintaa Suomeen saapuville nuorille turvapaikanhakijoille vuosina 2016 - 2017. Helinä Rautavaaran museon koordinoiman, kaksivuotisen *Turvapaikkana museo* -hankkeen aikana järjestettiin ohjelmaa yli 3000:lle eri puolella Suomea

asuvalla maahanmuuttajalle. Hankkeen avulla kulttuurilaitokset halusivat kiristyneessä mielipideilmastossa toivottaa turvapaikanhakijat tervetulleiksi Suomeen.

Hankkeessa olivat mukana Helinä Rautavaaran museon lisäksi Espoon modernin taiteen museo EMMA, Lelumuseo Hevosenkenkä, Suomen Kellomuseo, Espoon kaupunginmuseo KAMU, Helsingin taidemuseo HAM, Valokuvataiteen museo, Hotelli- ja ravintolamuseo, Aineen taidemuseo, Kuopion kulttuurihistoriallinen museo KUHMU, Pohjois-Karjalan maakuntamuseo, Juminkeko-säätiö, Aboa Vetus & Ars Nova, Serlachius-museot ja Sagalundin museo. Hanketta rahoitti opetus- ja kulttuuriministeriö.

Helsingin taidemuseo järjesti osana Turvapaikkana museo -hanketta kulttuurikursseja valmistavien luokkien oppilaille. Mukana oli yli 200 osallistujaa, sekä turvapaikanhakijoita että maassa pysyvästi asuvia maahanmuuttajataustaisia eri oppilaitoksissa opiskelevia lapsia, nuoria ja aikuisia.

Kurssit järjestettiin yhteistyössä Annantalon kanssa. Kursseihin kuului veistoskierros, taidetyöpajoja sekä tutustumisia myös muihin kulttuurien lajeihin kuten oopperaan ja sirkukseen. Veistoskierroksen avulla kerrottiin Suomen ja Helsingin historiasta. Veistosten symboliikkaa valotettiin muutaman tukisanan avulla. Ymmärtämistä helpottamassa oli kuva- ja sanakorit. Kurssilaiset ottivat itsestään veistos-selfien. Mikäli he eivät halunneet kuvata itseään veistoksen kanssa, kuvasivat he jonkin itseään miellyttävän osan taideteoksesta. Osallistujat tutustuivat myös taidemuseon omiin kokoelmiin. He pohtivat taideteoksia katsoessaan, mikä vuodenaika ja vuorokaudenaika kuvissa oli ja millaisia värejä siinä oli käytetty. Tämän jälkeen he maalasivat oman mielimaisemansa akryyliväreillä ja lopussa kertoivat yhdellä sanalla omasta työstään. Työpajoja pidettiin myös osallistujien kouluilla. Taidetyöpajat osoittivat, että piirtäminen on monelle vaikea tapa ilmaista itseään, valokuvaaminen ja maalaaminen ovat helpompia. Koko toiminnan läpäisevänä teemana oli yhdessä tekeminen sekä rento ja kannustava ilmapiiri, jotta jokainen tuntisi olonsa turvalliseksi ja hyväksytyksi.

Valtakunnalliselle museohankkeelle on saatu jatkorahoitusta. Ensi keväänä Helsingissä uutena yhteistyökumppanina on kaupunginmuseo. Silloin teemana on selkokielinen historiallinen kierros, jossa tutustutaan muun muassa Helsingin valitut palat -näyttelyyn.

Kaupunkikävelyt on hyvä tapa tutustua ja kotiutua uuteen ympäristöön. Visuaalinen lukutaito kuuluu kotoutumiseen; uusi tulija oppii tunnistamaan esimerkiksi, mikä on julkinen ja mikä yksityinen rakennus. Kurssilaisia ohjataan ymmärtämään, mitä mikäkin symboli ympäröivässä yhteiskunnassa tarkoittaa. Jotkut symbolit viestivät jotakin asiaa ja osan tarkoitus on olla vain dekoraatiota.

Tässä hankkeessa kulttuurikursseja on järjestetty vain maahanmuuttajalle. Konsepti sopisi myös ryhmille, joissa osa on kantasuomalaisia ja osa maahanmuuttajia. Kulttuurihankkeiden teemoina voivat olla yleisinhimilliset teemat kuten unelmat, sillä ne sopivat kaikille väestöryhmille. Taidemuseolla on ollut käynnissä *Taidetta sataa Jakomäkeen* -hanke, jonka tavoitteena oli kaupunkilaisten osallistuminen ja taiteen vieminen monikulttuuriselle alueelle, jolla ei ole julkista taidetta tai kuvataidepalveluita.

Taidekasvatus tukee myös kommunikointitaitoja, jotka ovat edellytyksenä eri väestöryhmien kohtaamisille. Taidelähtöiset menetelmät antavat tilaa henkilökohtaisille itseilmaisun tasoille. Niiden avulla tehdään tutuksi myös taidelaitoksia turvallisina ja rauhallisina paikkoina, kansalaisten olohuoneina.

Liikunta tuo ihmisiä yhteen

Move it -hanke Kirkkonummen kansalaisopistolla on jo kolmatta vuotta tarjonnut liikuntamahdollisuuksia kaikille uusille kuntalaisille. Toimintaa tarjotaan vaihtelevasti joko yksittäisinä kertaluonteisina tapahtumina tai pidempikestoisina kursseina. Liikuntalajeja on mukana monipuolisesti. Toivotuin laji on jalkapallo, mutta mukaan pyritään saamaan muun muassa nyrkkeilyä, frisbeegolfia, futsalia ja uintia.

Liikunta on ruuanlaiton ohella todettu hyväksi tavaksi saada eritaustaiset ihmiset kohtaamaan toisensa yhteisen toiminnan parissa. Vaikka ei olisi yhteistä kieltä, niin uuden opetteluun voi aloittaa ilman sanoja, ottamalla mallia vetäjältä tai toimimalla elekielellä. Liikunta antaa tekemistä ja on myös hyödyllistä terveydelle yleisemminkin. Myös henkisen hyvinvoinnin kannalta liikunta on erityisen hyvä keino kohentaa oloa, minkä vuoksi se voi helpottaa vaikeita kokemuksia omaavien ihmisten oloa.

Hankkeen tarjoamat kurssit ovat saaneet ihmisiä yhteen. Osa on hakeutunut kursseille varta vasten sen vuoksi, että tutustuisivat toisiin ihmisiin. Osa on tullut pelkästään liikunnan vuoksi. Monet kursseilla käyneet ovat saaneet kurssien välityksellä uusia tuttavuuksia. Kursseilla on ollut sekä maahanmuuttajia että kantasuomalaisia, ja ystävyyssuhteita on muodostunut heidän välilleen.

Järjestettyjen kurssien myötä maahanmuuttajat ovat oppineet noudattamaan liikuntapaikkojen sääntöjä paremmin. Hyvä esimerkki tästä on uimahalli, jossa monet säännöt ovat itsestään selvyyksiä kantasuomalaisille, mutta eivät välttämättä erilaisen kulttuuritaustan omaaville. Kurssien kautta nämä säännöt ovat tulleet tutuiksi.

Liikuntaryhmät innostavat kohtaamisen lisäksi ihmiset liikunnan harrastamiseen. Hanke on esimerkiksi kustantanut 10 kerran ilmaiskortteja eri lajeihin. Hankkeen työntekijän mukaan jokin laji on usein todella ”iskenyt” osanottajiin, ja laji on saanut aktiivisia harrastajia ryhmän kautta. ”Koska alkaa toinen kurssi” on usein esitetty kysymys, kun lajin harrastaminen kurssin kautta on päättynyt.

Liikuntaseurat hyötyvät hankkeen toiminnasta. Seurat saavat toiminnan kautta uusia harrastajia lajille ja edustamalleen seuralle jäseniä. Jalkapallo, jonka tuntevat yleensä kaikki, on parhaita tapoja saada eritaustaisia yhteisen toiminnan äärelle. Hankkeen myötä suosioon noussut laji on kuntonyrkkeily, jonka alkeiskurssille oli runsaasti tulijoita hankkeen tarjoaman kurssin jälkeen. Hyvä, matalan osallistumiskynnyksen omaava toiminta on järjestetyt kävelykierrokset. Esimerkiksi hankkeen järjestämä kaupunkisuunnistus-tapahtuma sai suosiota osakseen. Toimintaan yhdistettiin muitakin käytännöllisiä tavoitteita, kun yhdessä tutustuttiin kävelen muun muassa kirjastoon, Kelaan ja terveystieteiden keskukseseen.

Hankkeen kokemusten perustella, kaikissa isoissa kaupungeissa tulisi olla ”sport management”, kokoaikainen työntekijä auttamassa liikuntaharrastuksen pariin. Hankkeen oppimiskokemuksia oli myös se, että markkinointi on hyvin tärkeää, mutta ei näin: ”Tervetuloa maahanmuuttajien futsal-turnaukseen”, vaan ”Tervetuloa uusien kuntalaisten futsal-turnaukseen”. Lisäksi hankkeessa oli pohdittu ruuanlaiton ja liikunnan yhdistämistä, esimerkiksi teemapäivien järjestäminen, joissa tehdään yhdessä ruokaa ja liikutaan. Kun ihmiset saadaan tulemaan ensimmäisen kerran, niin he usein haluavat tulla uudestaan. Myös puskaradio toimii eli jos ihmiset kokevat hyvänä jonkun toiminnan, niin siitä kerrotaan muillekin.

Move it -hankkeessa tiedon kantautuminen kaikille toiminnasta hyötyville on koettu haasteeksi. Pelkästään internetsivut tai Facebook eivät riitä. Paras tapa olisi tiedottaa liikuntaryhmistä niissä paikoissa ja tilaisuuksissa, joissa maahanmuuttajat käyvät muutenkin. Yksi toimiva esimerkki tiedottamisesta oli, kun kunnan sosiaalitoimi järjesti uusille kuntaan muuttaneille pakolaisille tilaisuuden, jossa kerrottiin liikuntaryhmistä. Ihmiset innostuivat lähtemään mukaan, kun näkivät ryhmän vetäjän henkilökohtaisesti ja heille kerrottiin millaisesta toiminnasta on kyse. Yksi suuri haaste tällä hetkellä on tavoittaa ja saada toimintaan mukaan naiset. Naisten osallistumisen esteenä saattaa olla se, että heillä ei ole aikaisempaa kokemusta liikuntaryhmistä.

Yhteiset tapaamispaikat lisäävät vuorovaikutuksen mahdollisuuksia

Setlementti Tampere on toteuttanut jo kuudetta vuotta miestyötä kansalaistalo Mattilassa. Toiminta oli alkuun Raha-automaattiyhdistyksen tukemaa projektityötä, mutta on nyt vakiintunut Veikkauksen tukemaksi jatkuvaluonteiseksi toiminnaksi. Miesten Kansalaistalo Mattilan toimintaa lähdettiin kehittämään vastapainona ongelmalähtöiselle miestyölle sillä ajatuksella, että taustasta riippumatta kuka tahansa mies voi osallistua juuri niin paljon, tai niin vähän, kuin itse haluaa.

Kaupungin keskustassa sijaitsevassa kansalaistalo Mattilassa voi avoimien ovien periaatteella piipahtaa joka arkipäivä kahvilla, juttelemassa tai lukemassa lehtiä. Tämän lisäksi järjestetään toiminnallisia ryhmiä, joissa tarkoituksena on tekemisen äärellä, luonnollisissa yhteyksissä mahdollistaa vuorovaikutusta miesten välillä.

Toiminnan onnistumisen ydin on siinä, että taustalla olevat viralliset tavoitteet, kuten syrjäytymisen ehkäisy, kotouttamisen tukeminen tai yhteiskuntarauhan edistäminen, ovat sisäänrakennettuja toimintaan, mutta toimintaa ei kuitenkaan tuoda esiin ulospäin tällaisella tarkoituksella. Toiminnan järjestämisen kulmakivi on avoimen tilan tarjoaminen aktiivisille ja yhteisestä toiminnasta kiinnostuneille miehille, kenenkään taustaan katsomatta. Mukaan voi tulla vain omalla etunimellä eikä muuta itsestään tarvitse kertoa, ellei halua.

Toiminnallisten ryhmien sisällöt muotoutuvat osallistujien toiveista käsin. Tarkoituksena on, että osallistujat itse ovat myös aktiivisia toiminnan järjestämisessä. Mattilan toiminnassa on vain kaksi varsinaisesti Setlementin palkkailloilla olevaa työntekijää, muuten toimintaa järjestävät aktiiviset henkilöt, jotka ovat vapaaehtoisesti lähteneet organisoimaan tekemistä. Hyvin monenlaista toimintaa on järjestetty, on ollut muun muassa salibandyä, talkootöitä, soutuporukan kokoamista, metsästys- ja kalastusreissuja, teatteria sekä jääkiekkopeleissä käyntiä.

Mattilan toiminta on tavoittanut hyvin kohderyhmää; vuosittain toiminnassa on mukana 400 - 500 miestä. Aktiivisia kävijöitä on noin sata ja 20 - 35 miestä käy Mattilassa päivittäin. Ydinporukkaan kuuluu 10 - 15 miestä, jotka ovat mukana organisoimassa tapahtumia.

Toiminnassa mukana olevista miehistä noin 70 prosenttia on maahanmuuttajia ja 30 prosenttia kantasuomalaisia miehiä. Maahanmuuttajat tavoitetaan hyvin, koska toiminnasta tiedotetaan erilaissa maahanmuuttajia koskevissa yhteyksissä, kuten vastaanottokeskuksessa tai kotouttamiskoulutuksen yhteydessä. Sen sijaan kantasuomalaisten miesten tavoittamisessa ja mukaan saamisessa koetaan haastetta. Osa miehistä ihmettelee, mikä paikka tällainen on, ja mitä toimintaa siellä tapahtuu. Suomessa on totuttu palvelukeskeiseen yhteiskuntaan, jossa aina vastataan tiettyyn tarpeeseen ja varsin usein miehille suunnattu toiminta on lähtöisin jostakin ongelmasta (työttömyys, päihteet).

Maahanmuuttajien ja kantasuomalaisten kohtaamisen onnistuminen avoimen kansalaistoiminnan avulla perustuu siihen, että toimintaa ei ole kategorisoitu millekään erityiselle kohderyhmälle, vaan kantava ajatus on ollut järjestää toimintaa kaikille miehille. Tarkoitus on saada kaikki "kuulumaan porukkaan". Tämän myötä sivutuotteena on syntynyt hyvien väestösuhteiden edistämistä. Kun miesten porukka on käynyt esimerkiksi saunomassa Rauhaniemessä yleisessä saunassa, niin juttua on syntynyt erilaisen taustan omaavien miesten välillä. Muut saunojat ovat ehkä alkuun ajatelleet että "keitä nuo ovat", mutta aika pian yhteinen juttu on käynnistynyt. Palautteena on kuultu myös muilta osallistujilta, että "ei nämä nyt sen kummallisempia olluksaan", kun on huomattu miten samanlaisia ajatuksia ja arjen kysymyksiä miehillä on keskenään. Kaikenlaisen yhteisen tekemisen ja keskustelujen lomassa, ikään kuin sivutuotteena, miesten kotiasiat ovat helpottuneet. Yksi seuraus toiminnasta on ollut hyvän yhteishengen syntyminen, mikä on ollut voimaannuttava kokemus osallistujille.

Vuoropuhelun laatua edistetään sosiaalisessa mediassa

Sosiaalinen media on tietoverkkoja ja tietotekniikkaa hyödyntävä viestinnän muoto, jossa käsitellään vuorovaikutteisesti ja käyttäjälähtöisesti tuotettua sisältöä ja luodaan ja ylläpidetään ihmisten välisiä suhteita. Sosiaalisessa mediassa on mitä suurimmassa määrin kyse ihmisten ja myös eri ihmisryhmien välisistä suhteista ja valitettavan usein mielipiteet ilmaistaan kärjekkäissä ja aggressiivisissa muodoissa. Siksi se onkin hyvä kenttä opetella käsittelemään yhteiskunnassa vallitsevia ennakkoluuloja, vastakkainasettelua ja konflikteja. Sosiaalisessa mediassa voi harjoitella omien mielipiteiden rakentavaa ilmaisua, empatiaa, sovittelamista, ristiriitojen ratkaisua ja kriittistä ajattelua.

Somessa on ryhmiä, joiden tarkoituksena on saada eri näkökantoja omaavat ihmiset puhumaan vaikeista asioista yhdessä ilman syytelyä, esimerkiksi *Refugees tolerant and critics together*. Tavoitteena on antaa tilaa erilaisille näkemyksille, asettua toisen asemaan ja vähentää omia ennakkoluulojaan. On luontaista, että ihmisillä on ennakkoluuloja vastakkaisia mielipiteitä edustavia ihmisiä kohtaan. On helppoa seurustella samalla lailla ajattelevien ihmisten kanssa, mutta tällöin oma ajattelu voi kangistua ja yksipuolistua ja siksi on hyvä pakottaa itsensä paneutumaan myös toisen mielipiteisiin. Vuoropuhelussa saatetaan löytää myös yhdistäviä ajatuksia ja huomata, että ei toisen ajattelu olekaan niin yksioikoista. Joskus keskustelu menee niin sanotuksi huutamiseksi, jos keskustelijat eivät yhtään yritä venyttää omaa ajatustapaansa ja kuunnella toisten näkökantoja. Tutkimuksissa on osoitettu, että ihmiset käsittävät kirjallisen viestin paljon kielteisemmin kuin suullisen ja sekin lisää väärinkäsitysten ja kärjistymisen vaaraa. Moderaattorilla on keskustelussa tärkeä rooli, mutta kovin usein hän ei joudu vuoropuheluihin puuttumaan. Hyvä keskustelu pohjautuu toisen ihmisen kunnioittamiseen.

Sosiaalisen median maahanmuuttokeskustelussa käytetään runsaasti ns. väärää argumentaatiota. Mitä enemmän sitä oppii tunnistamaan, sitä helpompi on saada keskustelut oikeille raiteille vastakkainasettelun kärjistymisen estämiseksi. #OlenTäällä on kampanja vihapuhetta vastaan ja se perustuu tavallisten ihmisten aktivoimiseen somessa levittämällä uutisten kommenttipalstoilla asiatietoa ja inhimillisyyttä vihapuheen vastineeksi. Hyvää materiaalia aiheesta on Plan Internationalin toimittama teos *Vihapuheesta Dialogiin. Koulutusmateriaali vihapuhetta käsitteleville oppitunneille*.

Median merkitys hyvien väestösuhteiden edistäjänä tai vaikeuttajana tuli esiin usein aineistossamme. Asenneilmapiirin parantamiseksi kentän toimijat toivoivat stereotyyppien rikkomista ja hälventämistä sekä huomiota kielenkäyttöön ja sanavalintoihin, jotka eivät tuottaisi me-he-erottelua. Tavoitteena olisi, että me ja he olisi uusi me.

Voimaantuminen luo edellytyksiä kohtaamiselle

Pirkanmaan Seta ry on yhteistyössä Tampereen vastaanottokeskuksen kanssa toteuttanut pilottihanketta, jossa on erilaisin keinoin edistetty hyviä väestösuhteita seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden ja muiden turvapaikanhakijoiden välillä. Toimintamuotoja ovat olleet kahden viikon välein toimivan vertaisryhmän toteuttaminen, yleisöluennot vastaanottokeskuksessa, henkilökunnan perehdytys, alkuhaastattelut kaikille seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville turvapaikanhakijoille sekä ohjeistukset tulkkikäytännöissä.

Toiminnassa erityisen isossa roolissa on ollut itsetunnon voimistaminen vähemmistön sisällä olevan vähemmistön keskuudessa. Kyseessä on erityisen haavoittuva ihmisryhmä, jonka vuoksi vertaisryhmätoiminnan

keskeinen tehtävä on ollut luoda turvallinen ympäristö ihmisen olla rohkeasti oma itsensä. Ryhmän toiminta on auttanut seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvia turvapaikanhakijoita tulemaan ”ulos kaapista”. Iso osa vertaisryhmän jäsenistä on kokenut kotimaassaan julmuuksia, ja ryhmän ensisijainen tarkoitus on ollut jäsenten voimaannuttaminen. Lisäksi seksuaaliterveys on ollut yksi osa hanketyötä. Tavoitteena on puhua asioista niiden oikeilla nimillä ja tarjota kohderyhmään kuuluville ihmisille asianmukaista tietoa esimerkiksi sukupuolitautilien ehkäisemisestä.

Hankkeen kohderyhmässä olevilla ihmisillä ei ole useinkaan ollut omassa kielessään ja kulttuurissaan edes käsitettä kuvaamaan itseään, sillä homoseksuaalisuutta ei heidän kulttuurissaan virallisella tasolla yleensä ole olemassa lainkaan. Suurin osa kohderyhmään kuuluvista on arabitaustaisia. Suurimmalla osalla ei ole myöskään välineitä etsiä tietoa omasta tilanteestaan, tai selvittää omaa identiteettiään, ”miksi minusta tuntuu tältä”, ”onko tämä yleistä”, samoin kuin kantasuomalaisilla ihmisillä yleensä on. Kuvaavaa on, että moni ei edes tiedä, mitä tarkoittaa sana ”gay”. Esimerkiksi joskus sukupuolivähemmistöön kuuluva henkilö on pitkään ajatellut olevansa ”gay”, jolloin myöskään tuki yhdistyksen suunnalta ei ole ollut hänelle oikeaan osu-
vaa.

Vastaanottokeskus on myötävaikuttanut siihen, että toiminta saatiin käynnistymään. Sieltä oltiin aloitteellisia ja toivottiin Setan apua tilanteessa, jossa tarvittiin erityisosaamista. Myös yhteistyö Tampereen kaupungin kanssa on ollut onnistunutta.

Kohtaamisten mahdollistaminen ja sitä kautta turvallisuuden lisääntyminen ovat olleet hankkeen keskeisiä tuloksia. Hanke on myös tehnyt onnistunutta tiedotustyötä. Turvapaikan hakijoille on selvitetty, mitä syrjinnän kieltö konkreettisesti tarkoittaa. Lisäksi on tuotu esiin tietoa tahoista, joihin voi ottaa yhteyttä mahdollisissa syrjintäkokemuksissa.

Vaikka hanke on ensisijassa keskittynyt seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden ja muiden turvapaikanhakijoiden välisten suhteiden parantamiseen, niin hanketyön vaikutukset ovat ulottuneet laajemmallekin. Hanke toimii välittäjänä monissa asioissa suhteessa kantasuomalaisiin. Hanke on ollut apuna asioinnissa eri palveluissa. Hyvien väestösuhteiden edistäminen on laajentunut myös suhteessa työntekijöihin vastaanottokeskuksessa sekä suhteessa homoyhteisöön kaupungin sisällä. Hanke on myötävaikuttanut siihen, että eritaustaiset seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt pääsevät sisään paikalliseen sateenkaari-yhteisöön.

Erittäin arkaluontoisissa asioissa tulkin käyttöön liittyy omat haasteensa. Joskus ihmisen on vaikea luottaa tulkkiin. Joskus taas tulkin on vaikea työskennellä, jos puhutaan erityisen sensitiivisistä asioista, joille toisella osapuolella ei ole esimerkiksi ennestään sanoja olemassa. Tässä hankkeessa on erityistä huomiota kiinnitetty siihen, että kohderyhmään kuuluvat uskaltavat puhua tulkkille. Perusasiat on aina käyty läpi sekä uusien asiakkaiden että uusien tulkkien kanssa.

Hankkeen mahdollistamassa vertaisryhmätoiminnassa on periaatteessa kyse aivan samanlaisesta vertaisryhmästä kuin Setassa muutenkin toteutetaan, mutta nyt samaa toteutetaan maahanmuuttajille. Kaksi asiaa ovat kuitenkin erottavana tekijänä tavalliseen ryhmätoimintaan nähden; osallistujilla ei ole aina yhteistä kieltä ja heillä voi olla taustallaan isoja traumoja. Hankkeen toiminnan kulmakiviä ovat olleet turvallisen tilan säännöt, yhdenvertaisuuden huomiointi ja sensitiiviset työskentelyohjeet henkilökunnalle.

Arkaluonteisen asian rohkea esille otto ja asiasta informointi olisi tarpeellista myös toisenlaisissa asioissa kuin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien ihmisten keskuudessa. Samankaltainen interventio voisi ehkäistä mies-nais suhteissa tapahtuvaa parisuhdeväkivaltaa ja muita ongelmia, joita helposti esiintyy kun tullaan toiseen kulttuuriin.

4. Askelmerkkejä hyvien väestösuhteiden kehittämiseen

Hyvien väestösuhteiden mallin neljä osatekijää asenteet, turvallisuus, vuorovaikutus ja osallisuus ovat dynaamisessa vuorovaikutussuhteessa toisiinsa. Aineistomme perusteella kohtaamiset ja onnistunut vuorovaikutus lisäävät turvallisuuden tunnetta ja vaikuttavat myös asenneilmapiiriin.

Seuraavassa käymme läpi askelmerkkejä hyvien väestösuhteiden edistämiseksi paikallistasolla. Tähän selviytykseen osallistuneet haastateltavat muistuttivat kuitenkin myös niistä rakenteellisista tekijöistä, jotka joko edesauttavat tai vaikeuttavat hyvien väestösuhteiden rakentamista. Rakenteellisella tasolla taloudellinen niukkuus, työttömyys ja tuloerot luovat vastakkainasettelua. Kaikille jäsenilleen oikeudenmukaiseksi koettu yhteiskunta luo edellytyksiä myös toimiville suhteille eri väestöryhmien välillä.

Aineistostamme nousi monien onnistumisten lisäksi esiin joitakin hyviin väestösuhteisiin liittyvien hankkeiden pulmakohtia. Ongelmia oli pysyvien rakenteiden luomisessa, taloudessa, työn rajaamisessa ja vapaaehtoisten ylikuormittumisessa. Kantasuomalaisten saaminen mukaan toimintaan oli selkeä ongelma osassa hankkeita.

Esiin nostettiin yhtenä pulmana myös hanketyö sinänsä. Vaikka ymmärrettiin, että tämän kaltaista työtä tehdään yleensä erillisinä hankkeina, niin tässä piilee se vaara, että toiminta jää hyvin irralliseksi ja lyhytjänteiseksi. Hyödyt tulisi osoittaa hyvin nopeasti, muuten ei saada jatkoa toiminnalle. Projektimaailman lyhytjänteisyys on erityisen hankalaa maahanmuuttajatyössä, koska maahanmuuttajien kohdalla on usein kyse luottamuksesta. Maahanmuuttajat uskaltavat osallistujia, jos on tuttu henkilö. Luottamussuhteen syntyminen vie kuitenkin oma aikansa. Hyvien väestösuhteiden edistäminen tulisi saada osaksi pysyvää työtä ja istutettua osaksi kaikkea tekemistä.

Seuraavassa olemme koonneet aineiston perusteella askelmerkkejä hyvien väestösuhteiden edistämistyöhön.

Koulutuksesta ideoita ja verkostoja

Trust-hanke on pyrkinyt tukemaan paikallisia toimijoita sekä järjestämällä koulutuksia pilottipaikkakunnilla että organisoimalla valtakunnallisen sparrauspäivän. Näiden tapahtumien tavoitteena oli lisätä tietoa ja tarjota mahdollisuuksia kokemusten vaihtoon ja verkostoitumiseen.

Hanke järjesti seitsemällä pilottipaikkakunnalla koulutuspäivän, joiden tarkoituksena oli kannustaa paikallisia järjestöjä ja vapaaehtoisia toimintaan. Koulutuspäivän ansiot kiteytyivät osallistujien mukaan kahteen pääkohtaan: vuorovaikutus toisten toimijoiden kanssa ja tiedon saaminen maahanmuutto-temasta yleensä sekä Trust-hankkeesta erityisesti.

*Tässä tapahtumassa tapasin ensi kerran samaa työtä tekeviä kollegoitani.
Laajensi omaa verkostoani.*

Sen lisäksi, että koulutuksessa kohdattiin samaa työtä tekeviä ihmisiä, se antoi eväitä kohdata ihmisiä.

On ollut hyötyä, tulee kohdata ihmiset ihmisinä.

Lisäksi korostettiin omien ajatusten avartumista:

*Koulutuksesta on aina hyötyä. Ajattelu avartui ja kehittyi.
Koen ymmärtäväni paremmin ja syvällisemmin kulttuurieroja.*

Vastaajat olivat tyytyväisiä keskusteluihin, joita koulutukset mahdollistivat:

*Hyvin monipuoliset keskustelut toisten osallistujien kanssa. Pohdinta suhteiden kehittämisen mahdollisuuksista.
Koulutus oli vuoropuhelumainen, joka antoi molemmille osapuolille näkökulmaa.
Kaikki. Uusien kontaktien luominen.*

Koulutus oli vahvistanut omaa myönteistä suhtautumista maahanmuuttajia kohtaan ja se oli myös antanut eväitä tuoda esiin omia myönteisiä mieliteitä maahanmuutosta. Uskallettiin esimerkiksi rohkeammin sanoa oma kanta ja tuoda esiin niitä seikkoja, miksi osa ihmisistä on ollut pakotettuja jättämään oman maansa.

Kyselyn vastauksissa nostettiin esiin se seikka, että hyvien väestösuhteiden edistäminen on laaja käsite. Tämän avaamista toivottiin nykyistä paremmin. Lisäksi koulutuksiin kaivattiin maahanmuuttajan omaa näkemystä, opastusta käytännön tilanteisiin ja tietoa sekä rahoituskysymyksistä että kuntien velvoitteista uusien asukkaiden osalta. Lisäksi toivottiin, että koulutukset olisivat pidempiä ja sisällön tulisi olla syvällisempää, jotta se todella olisi vaikuttavaa. Toisaalta täysin uusille ihmisille, joille nämä asiat eivät ole entuudestaan tuttuja, tämäntyyppinen kertakoulutus olisi vastaajien mukaan paikallaan. Koulutusta voisikin eriyttää sen mukaan, mikä osallistujien kokemustaso on.

Hankkeen järjestämä sparrauspäivä sai runsaasti kiitosta. Tämän tyyppiselle hanketoimijoiden ja vapaaehtoisten vertaisworkshopille on selvästi suurta tarvetta. Osallistujat antoivat palautetta muun maussa siitä, että he saivat tilaisuuden myötä uusia tuttavuuksia sekä oppivat uudenlaisia toimintatapoja. Vastaavia sparraustilaisuuksia toivottiin lämpimästi myös jatkossa.

Uusien ajatusten kuuleminen

Huomata että muillakin on ollut samankaltaisia kokemuksia

Toisten hanketyöntekijöiden, vapaaehtoisten ja toimijatahojen kohtaaminen sekä tiedon jakaminen.

Kohtaamiset, ajatusten vaihto, mielenkiintoiset keskustelut, poistuminen oman työpöydän äärestä muiden samankaltaista työtä tekevien pariin virkistää ja tuo inspiraatiota.

Ankkuroituminen lähiympäristöön

Onnistuneen toiminnan avainelementtejä on kiinnittyminen lähiympäristöön ja se, että ihmisiä lähestytään heidän luonnollisten verkostojen kautta jalkautuvalla työotteella. Puskaradio on tehokas viestinvälittäjä; jos osallistuja on kokenut toiminnan hyödylliseksi, levittää hän tietoa ystävilleen ja tuttavilleen. Maahanmuuttajataustaiset työntekijät tuovat myös omien verkostojensa kautta ihmisiä mukaan toimintaan.

Ihmiset on paikallisia, vaikka ne asuvat miten suurissa kaupungeissa, niin silti elinpiiri on kaikilla suhteellisen suppea. Jos saa ihmiset kiinnittymään siihen ja kokemaan sen oman alueen omaksi, niin siitä poikii kaikkea muuta hyvää.

Panostetaan siihen, että päästäisiin yhteisöihin syvemmälle ja oltaisiin esillä lähiöissä.

Suomen Diakoniaopiston miestyötä tekevä Koho-hanke organisoi matalan kynnyksen keskusteluryhmiä ja urheilutoimintaa sekä tekee etsivää ja jalkautuvaa palveluohjausta. He toimivat muun muassa Itä-Helsingissä Puhoksen ostoskeskuksella maahanmuuttajien järjestön Monik ry:n tiloissa ja tavoittavat tätä kautta paljon maahanmuuttajamiehiä. Hankkeessa on huomattu, että maahanmuuttajia koskevat asiat ovat usein hyvin samoja kuin kenellä tahansa toisella, muuten samassa elämäntilanteessa olevalla, kantasuomalaisella.

Itse asiassa lähiöiden maahanmuuttajataustaisilla ja kantasuomalaisilla miehillä on enemmän yhteistä kun kahdella suomalaisella miehellä eri elämäntilanteista.

Paikallinen verkostoituminen

Paikallistasolla toteutettava työ onnistuu usein sitä paremmin, mitä kiinteämmin toiminta saadaan istutettua paikallisten toimijoiden kanssa yhdessä tehtäväksi. Yhteistyösuhteiden rakentaminen nousee tärkeäksi tehtäväksi erityisesti toiminnan alussa.

Pirkanmaan Setan ja Tampereen vastaanottokeskuksen yhteinen hanke seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden tukemiseksi on onnistunut hyvin paikallisten toimijoiden kanssa verkostoitumisessa. Alun perin toiminta käynnistyi vastaanottokeskuksen aloitteesta, kun työntekijät huomasivat tarvitsevansa Setan erityisosaamista asiakkaidensa kanssa työskennellessään. Tämän seurauksena Pirkanmaan Seta ry ja vastaanottokeskus käynnistivät yhteisen pilottihankkeen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien turvapaikanhakijoiden tukemiseksi. Yhteisen pilottihankkeen edetessä Seta on työskennellyt tiiviisti myös muun muassa kaupungin sosiaalitoimen ja poliisin kanssa, joiden kanssa tehty työ on onnistunut hyvin.

Pois maahanmuuttajaerityisyydestä

Muutamassa haastattelussa nousi esiin teesi ”ei maahanmuuttajaerityistä”, jolla tarkoitettiin sitä, että kotoistamistyössä ei saisi jäädä vain tekemään työtä maahanmuuttajien kanssa, vaan tulisi yrittää rakentaa kontakteja maahanmuuttajien ja kantaväestön kesken. Haastateltavien mukaan kaikessa toiminnassa tavoite tulisi olla ihmisten kohtaaminen ja vuorovaikutuksen käynnistäminen.

Maahanmuuttajien kanssa työskentelevillä olisi hyvä olla kyky nähdä yhteyksiä ja verkostoitua, kuten yksi haastateltava sanoi. Erilaiset kysymykset ja ihmettelyt voivat toimia välineinä, joiden avulla luodaan suhteita ympäristöön.

Tietämättömyys pitäisi nähdä keinona luoda suhteita.

Jos joku vasta kuntaan muuttanut henkilö kysyy neuvoa johonkin arkiseen asiaan, vaikka auton katsastukseen liittyen, hänen kanssaan voidaan mennä kysymään tai selvittämään asiaa joltakin paikalliselta henkilöltä, vaikka naapurilta. Näin voidaan saada samalla kertaa sekä hyvä neuvo että uusi tuttavuus. Maahanmuuttokoordinaattori, pakolaisohjaaja tai joku muu työntekijä voikin näissä tilanteissa toimia suhteiden mahdollistajina. Hänen ei tarvitse itse tietää kaikkea, vaan hän voi olla luomassa kontakteja paikallisten ja maahanmuuttajien välille. Näin maahan muuttanut huomaa, miten tärkeitä verkostot ovat.

Vahvistamisen kautta osallisuutta

Osassa hankkeissa kohderyhminä ovat, etenkin toiminnan alkuvaiheessa, olleet lähes yksinomaan maahanmuuttajat. Vaikka tällainen toiminta ei suoranaisesti lukeudu hyvien väestösuhteiden edistämiseen, niin toiminta luo pohjaa sille, että hyvien suhteiden rakentamiselle jatkossa olisi paremmat edellytykset. Esimerkiksi kuvaamamme itseilmaisua tukeva taiteeseen pohjaava toiminta tai seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin

kuuluvien turvapaikanhakijoiden tukemiseksi käynnistetty hanke keskittyvät ensisijaisesti vähemmistöön kuuluvien ihmisten tukemiseen. Toiminnassa korostuvat voimaannuttaminen sekä itsetunnon ja itseilmaisuuden vahvistaminen, joiden kautta kohtaamiset helpottuvat. Hanketoimijat kertoivat myös haastatteluissa, että jatkossa tavoitteena on saada hanketyöhön osallistujiksi myös kantasuomalaisia tai vetäjiksi maahanmuuttajia. Nämä toimet lisäävät valmiuksia kohtaamisiin ja osallisuuteen laajemmin. Toiminta on omiaan myös lisäämään turvallisuuden tunnetta kohderyhmän keskuudessa.

Mahdollistajia, sujuvoittajia ja sovittelijoita

Kohtauttamistyössä tarvitaan erityyppisiä lähestymistapoja. Ensinnäkin tarvitaan mahdollistavaa työtä, jossa hyvien suhteiden edistäminen tapahtuu ikään kuin sivutuotteena. Tämänäköisessä toiminnassa mahdollistetaan vuorovaikutus eritaustaisten ihmisten kesken. Jos kohtaamistilanteita ei luonnollisesti helposti synny, niin hanketoiminnalla voidaan tukea tätä perustamalla esimerkiksi matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja, joissa ihmisten on helppo kohdata toisiansa. Erilaiset yhteiset tilat, asukastuvat, olohuoneet tai juttutuvat ovat hyviä esimerkkejä tällaisesta toiminnasta. Myös avustustoiminta on tämänkaltaista vuorovaikutuksen mahdollistavaa toimintaa, sillä osallistuessaan keräyksiin tai vastaaviin, niihin osallistuville ihmisille tulee osallisuuden kokemus toisten ihmisten hädästä, mikä edelleen luo yhteenkuuluvuuden tunnetta ja kasvattaa empaattista ajattelua ihmisten mielissä.

Mahdollistavan toiminnan lisäksi tarvitaan välittäjiä ja sovittelijoita, jotka aktiivisesti sovittelevat ja edistävät väestöryhmien välistä kanssakäymistä. Usein taustalla on jo pidemmälle edennyt kriisi tai konfliktitilanne, johon haetaan ratkaisua. Näissä tilanteissa jokin ulkopuolinen taho pyrkii aktiivisesti kohtauttamaan ihmisiä. Lisäksi tarvitaan yleistä ennaltaehkäisevää työtä, tiedotusta ja asennetyötä.

Aitoa dialogia avoimin mielin

Seuraavassa sitaatissa kiteytyy monia hyvän vuorovaikutuksen periaatteita.

Pitää pystyä puhumaan oikeista asioista, oikeilla nimillä. Pitää vaan huolehtia, että luottamusta on ja rakentaa sitä lisää... Pitää tulla dialogiin avoimin mielin ja hyväksyä se, että jokaisella on eri näkökulma ja kaikki näkökulmat on arvokkaita ja ne on oikeus tuoda esille ja ne on oikeus ottaa pöydälle, mutta kenenkään näkökulma ei ole dominoiva. Jos ihmiset kokevat, että heitä kuunnellaan ja voivat esittää mielipiteensä, niin siitä lähtee prosessi, joka lähentää ihmisiä... Tarvitaan purkutilanteita, voi purkaa ja analysoida, mistä on kysymys ja mitä olisi voitu tehdä toisin. Hyvä toimintatapa on vastuuttaminen. Kaikki, jotka osallistuvat, ovat vastuussa. Kaikki, jotka ovat mukana, luovat ratkaisua tai voivat olla myös ratkaisun este. Ei saa syntyä tilannetta, että joku tekee hyviä väestösuhteita jonkun puolesta.

Vuorovaikutuksessa on tärkeää, että henkilöt kokevat tulevansa kuulluiksi. Pelkkä kuulluksi tuleminen kuitenkin turhauttaa, jos ei siitä seuraa mitään muutosta toivottuun asiantilaan.

Mun kokemus on se, että jos ollaan yhdessä ja tehdään asioita, niin se ei suoraan johda siihen, että valmius puhua vaikeista asioista lisääntyy.

Haastatteluissa käsiteltiin myös toiminnallisuuden ja vuorovaikutuksen välistä suhdetta. Toisaalta koettiin, että yhdessä tekeminen luottamuksellisessa ilmapiirissä lähentää ihmisiä. Toisaalta huomautettiin, että joskus esimerkiksi jalkapallo-ottelun jälkeen on hyvä järjestää vielä jotakin muutakin yhteistä toimintaa, ettei vaan pelata palloa ja sitten kukin lähtee omalle taholleen.

Konfliktin kautta sovintoon

Toimintaan maahanmuuttajien kanssa hakeutuvat usein sellaiset ihmiset, joilla on jo ennestään myönteinen asenne maahanmuuttajia kohtaan. Haasteena onkin saada mukaan sellaisia ihmisiä, joilla on varauksellisia tai vihamielisiä asenteita uusia tulijoita kohtaan. Voi kuulostaa hieman paradoksaaliselta, mutta väestösuhteita voi edistää myös konfliktien kautta.

Olen enemmänkin kiinnostunut tuomaan yhteen ihmisiä, joita ei kiinnosta tulla yhteen. Meidän yhteiskunnassa ongelmanratkaisut ovat viranomaiskeskeisiä, pitäisi olla enemmän sitä, että asioita hoidetaan yhdessä. Siksi esimerkiksi jokin asumisen häiriö on helppo tapa tuoda ihmisiä yhteen. Ihmiset kokevat epämukavuutta, niistä ei kiinnostaisi puhua, mutta jos on joku, joka ohjaa ne yhteen, niin siitä syntyy jotakin aina.

Kuten tapauskuvauksissa kerrotussa asuinalue-esimerkissä kerrottiin, on tärkeää että ihmisiä kuullaan ja oudoimmatkin pelot voi kertoa jollekin. Ihmisten välinen kunnioitus kasvaa, kun jokainen tulee kuulluksi eikä vaiennetuksi. Vihapuhetta ei hyväksytä, mutta ei myöskään vaienneta, muuten seurauksena on vihan kasvamisen ja provosoituminen ja tilanteen kärjistyminen.

Kunnioitus osapuolten välillä kasvaa kun vuoropuhelu mahdollistetaan.

Hanketyöntekijät ovat kokeneet joskus negatiivista palautetta kantasuomalaisten taholta, ”kaikki rahat syydetään maahanmuuttajille, meille ei mitään...” -tyylillä. Kritiikki on hyvä ottaa vastaan, sillä se on yksi kanava saada kantasuomalaiset osallistumaan vuoropuheluun. Hankkeet ovat siten myös kanavia, joita kautta ihmiset voivat purkaa ajatuksiaan.

Askelmerkkien käytäntöön vieminen

Seuraavassa on jaoteltu toimintoja ja rooleja hyvien väestösuhteiden luomiseen ja ylläpitoon aineistostamme nousevien kokemusten ja näkemysten pohjalta. Jaottelu ennaltaehkäisy, ylläpito ja kriisityö limittyvät toisiinsa, sillä kaikki työ hyvien väestösuhteiden eteen on myös kriisien ehkäisyä. Konfliktit tuovat näkyväksi ongelmia ja niitä ratkaisemalla ehkäistään uusia ongelmia. Siksi konfliktien välttäminen ei aina ole paras ratkaisu toimivien väestösuhteiden saavuttamiseksi.

Taulukko 1. Hyvien väestösuhteiden osa-alueita ja rooleja

	Kohtaamisten mahdollistaminen	Välittäjänä/sujuvoittajana toimiminen	Sparraus
Ennaltaehkäisy	Tilojen tarjoaminen, toimintaan mukaan kantaväestöä	Tiedotus, laaja keskustelu, ovikellokierrokset	Koulutus

Ylläpito	Liikunta, taide, ruuanlaitto, käsityöt ja muut harrastukset sekä asuinaluetyö	Jatkuva osallisuus	Vertaisworkshopit
Kriisitilanteet	Huolien ja pelkojen kuuntelu	Yhteisösovittelu	Jälkipuintitilaisuudet

Seuraavassa taulukossa on koottu yhteen keskeisiä kysymyksiä, joita hanketyössä tulisi pohtia yhdessä, jotta toiminta parhaalla mahdollisella tavalla vastaisi hyvien väestösuhteiden edistämistä.

Taulukko 2. Muistilista hankesuunnittelijoille

Keskeiset kysymykset/vaiheet	Miten hankkeen valmisteluissa on varmistettu seuraavat asiat	Ratkaisuvaihtoehtoja
Mikä on hankkeen tavoite?	Onko väestösuhteiden edistäminen hankkeen päätavoite vai osatavoite? Onko hanke osa isompaa kokonaisuutta, osa jo olemassa olevaa toimintaa vai oma erillinen tehtävä?	Otetaan väestösuhteenäkökulma mukaan kaikkeen toimintaan, esimerkiksi oppilaitoksessa opiskelevalle maahanmuuttajaryhmälle hankitaan kummi-luokka.
Kuka on toteuttaja?	Kuka on vastuussa hankkeen toteutuksesta? Mitä erityisosaamista toteutuksessa vaaditaan? Miten osaaminen varmistetaan ja osaamista päivitetään?	Hankkeessa on mukana sekä kansuomalaisia että maahanmuuttajataustaisia työntekijöitä ja vapaaehtoisia. Järjestetään osaamisen jakamis-työpajoja toisten hankkeiden kanssa.
Kohderyhmät	Kenelle toimintaa suunnataan? Miten tavoitetaan sekä maahanmuuttajia että kansuomalaisia? Miten saadaan yhteys haavoittuviin ryhmiin?	Pyritään löytämään teemoja, jotka yhdistävät eri väestöryhmiä. Kartoitetaan haavoittuvia ryhmiä edustavia yhteistyökumppaneita.
Yhteistyökumppanit ja muut sidosryhmät	Miten varmistetaan se, että hanke istuu paikalliseen ympäristöön? Mitkä ovat tärkeimmät tahot, jotka tulee tavoittaa ja saada mukaan toimintaan? Miten hankkeen kuluessa varmistetaan, että kaikki tarvittavat tahot ovat mukana?	Hanketta suunniteltaessa pohditaan, että se vastaa juuri paikallisiin tarpeisiin. Tiedotetaan hankkeesta tarvittaville tahoille, tuodaan hankkeen hyötyjä esiin ja pyritään aktiivisesti luomaan kontakteja.

5 Johtopäätöksiä ja kehittämissuosituksia

Hyvät väestösuhteet tarkoittavat sitä, että eri väestöryhmiin kuuluvat ihmiset elävät yhdessä suomalaisessa yhteiskunnassa ja luottavat toisiinsa lähtökohdista ja taustasta riippumatta.

Hyvät ja toimivat väestösuhteet ovat kaikkien kansalaisten ja kuntalaisten etu. Ne lisäävät turvallisuuden tunnetta ja viihtyvyyttä ja ovat lisäksi merkittävä alueellinen elinvoima- ja kilpailutekijä. Trust-hanke onkin nostanut esiin hyvien väestösuhteiden merkitystä kaikessa yhteiskunnallisessa toiminnassa.

Hankkeessa painopisteenä on ollut hyvien väestösuhteiden edistäminen paikallistasolla. Hankkeen järjestämät koulutukset ja tilaisuudet sekä tiedontuotanto on ollut onnistunutta. Jonkin verran vaikeuksia on ollut paikallisten hankkeiden käynnistämässä. Yksi opetus onkin se, että keskushallinnosta käsin on vaikea lähteä organisoimaan paikallistason hankkeita.

Tämä selvitys osoittaa, miten monitahoinen asia hyvien väestösuhteiden edistäminen on. Vaikka tarkastelu on kohdistunut paikallistason hankkeisiin, niin haastateltavat muistuttivat kuitenkin myös niistä rakenteellisista tekijöistä, jotka joko edesauttavat tai vaikeuttavat hyvien väestösuhteiden rakentamista. Taloudellinen niukkuus, työttömyys ja tuloerot luovat vastakkainasettelua. Kaikille jäsenilleen oikeudenmukaiseksi koettu yhteiskunta luo edellytyksiä myös toimiville suhteille eri väestöryhmien välillä.

Tässä raportissa esitettyjen hankkeiden onnistumisia yhdistää se, että toiminta vastaa tarpeisiin, osallistujia on riittävästi, taustalla on kehittämisintoa, on löydetty uusia työskentelytapoja, tehdään hyvää yhteistyötä viranomaisten ja kolmannen sektorin kanssa. Ongelmia esiintyi pysyvien rakenteiden luomisessa, taloudessa, työn rajaamisessa ja vapaaehtoisten ylikuormittumisessa. Kantasuomalaisten saaminen mukaan toimintaan oli selkeä ongelma osassa hankkeissa. Hyvien väestösuhteiden edistämiseksi tarvitaan nykyistä enemmän vuorovaikutusta eri ryhmien välille; tilaisuuksia, joissa eri tavalla ajattelevat voivat aidosti vaihtaa ajatuksia sekä perustella ja argumentoida omia näkökantojaan. Eri tavalla ajattelevien ihmisten ääni tulisi saada kuuluviin, ei vaientaa sitä. Dialogin ja vuorovaikutuksen avulla voidaan löytää erottavien tekijöiden rinnalle yhdistäviä tekijöitä.

Aineistomme perusteella keskeistä on paikallisten hankkeiden tukeminen taloudellisesti sekä tarjoamalla toimijoille vertaistuen ja koulutuksen mahdollisuuksia yhteisten tilaisuuksien avulla. Hyvien väestösuhteiden edistäminen voisi olla yksi kriteeri esimerkiksi STEA:n avustuksia myönnettäessä. Vertaistyöpajoissa toimijat saavat uusia ideoita, mahdollisuuden oppia toisten hankkeista, keskustella haasteista ja löytää yhdessä niihin ratkaisuja.

Seuraavaan kuvioon on vielä koottu joitakin askelmerkkejä, joiden avulla hyviä väestösuhteita voidaan edistää.

Kuvio 1. Hyvien väestösuhteiden askelmerkkejä

